

Prawicowy autorytaryzm oraz orientacja na dominację społeczną jako predyktory różnych form myślenia spiskowego

Monika Grzesiak-Feldman

Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

Artykuł prezentuje badanie, którego celem było przyjrzenie się roli prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną w różnych formach myślenia spiskowego: stereotypizacji spiskowej oraz przekonaniach spiskowych dotyczących zdarzeń. Dodatkowo w schemacie badawczym uwzględniono uprzedzenia traktowane jako dystans społeczny. Analizy regresji wykazały, że autorytaryzm wyjaśniał praktycznie wszystkie badane zmienne, podczas gdy orientacja na dominację społeczną wyłącznie te, które dotyczyły grup lub ich przedstawicieli. Związek między prawicowym autorytaryzmem a stereotypami spiskowymi był silniejszy u osób o niskiej orientacji na dominację społeczną a słabszy u osób o wysokiej orientacji na dominację społeczną. W analizach uwzględniano również poszczególne aspekty autorytaryzmu. Wykazano, że autorytarna agresja pozwalała na predykcję wszystkich badanych zmiennych. Autorytarne podporządkowanie okazało się predyktorem uprzedzeń oraz wiary w spisek dotyczący kryzysu. Konwencjonalizm stanowił predyktor wyłącznie stereotypów spiskowych. Uzyskane wyniki dyskutowane są w świetle wiedzy na temat prawicowego autorytaryzmu, orientacji na dominację społeczną oraz myślenia spiskowego.

Słowa kluczowe: prawicowy autorytaryzm, orientacja na dominację społeczną, stereotypy spiskowe, wiara w spiski, uprzedzenia

Wielość form myślenia spiskowego

Zjawisko szeroko rozumianego myślenia spiskowego coraz częściej staje się przedmiotem zainteresowania psychologii społecznej i politycznej. Badacze najczęściej koncentrują się na dwóch jego rodzajach: stereotypizacji spiskowej (Kofta i Sędek, 1992, 1999, 2005) oraz paranoi politycznej (Korzeniowski, 2010; Kramer, 1998). Myślenie spiskowe przybiera jednak bardzo różne formy. Kierując się poziomem abstrakcyjności, Korzeniowski (2009) wyróżnił cztery: antysemityzm, stereotyp spiskowy, ksenofobię, paranoję polityczną. Antysemityzm jest tutaj najbardziej konkretnym, a paranoja polityczna najbardziej niespecyficznym przejawem myślenia spiskowego. Taki sposób ujmowania zagadnienia nie jest jednak

uniwersalny. O ile antysemityzm wiąże się istotnie z myśleniem spiskowym, o tyle przekonania spiskowe mogą dotyczyć bardzo różnych grup, np. Niemców. Nie jest również pewne, czy paranoja polityczna jest faktycznie najbardziej niespecyficznym przejawem myślenia spiskowego. Być może istnieją też takie teorie spiskowe, które nie mają nic wspólnego z polityką.

Wymiar konkretność–ogólność pojawia się również w innych pracach dotyczących myślenia spiskowego. Abalakina-Paap i współpracownicy (Abalakina-Paap, Stephan, Craig i Gregory, 1999) porównywali wiarę w konkretne spiski ze zgeneralizowanym przekonaniem o istnieniu spisków. Przyglądając się różnym teoriom spiskowym, łatwo zauważyć, że wszystkie zasadzają się na przeświadczeniu o potajemnej działalności pewnej grupy ludzi. Przy czym część z nich koncentruje się przede wszystkim na grupie i jej działaniach, część zaś na samym wydarzeniu. Szczególnym przykładem teorii spiskowej dotyczącej grupy jest stereotyp spiskowy, o którym będzie mowa w kolejnym akapicie. W badaniu prezentowanym w niniejszym

---

Monika Grzesiak-Feldman, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Stawki 5/7, 00–183 Warszawa,
e-mail: ika@psych.uw.edu.pl
Badanie sfinansowane ze środków BST Wydziału Psychologii UW (nr tematu 1615 i 1646).

artykule skoncentrowaliśmy się na dwóch rodzajach myślenia spiskowego: stereotypach spiskowych oraz na teoriach spiskowych dotyczących konkretnych wydarzeń (np. epidemii grypy A/H1N1).

Stereotyp spiskowy to poznawcza reprezentacja kolektywnego wroga, któremu przypisuje się dążenie do władzy, działania konspiracyjne, solidarność i egoizm grupowy (Kofta, 2001). W odróżnieniu od klasycznie rozumianego stereotypu, który zazwyczaj jest definiowany jako kategoryalny schemat typowego członka grupy, stereotyp spiskowy jest umyślową reprezentacją grupy jako całości – odrębnego, zintegrowanego oraz działającego intencjonalnie bytu, któremu przypisuje się dążenie do władzy, działania konspiracyjne, solidarność i egoizm grupowy (Kofta, 2001). Stereotypy spiskowe różnych narodowości, podobnie jak inne rodzaje przekonań spiskowych (Swami, Chamorro-Premuzic i Furnham, 2010), są ze sobą istotnie powiązane (Kofta i Sędek, 1992, 1999; Kofta, 2001). Wykazano również (Grzesiak-Feldman, 2011), że tendencja do stereotypizacji spiskowej idzie w parze z gotowością do wiary w spiski dotyczące zdarzeń, co wspiera tezę Kofty (2001) o istnieniu ogólnej orientacji spiskowej.

Różne teorie spiskowe zazwyczaj ze sobą korelują (Goertzel, 1994), nawet jeśli wzajemnie się wykluczają (Wood, Douglas i Sutton, 2012). Badacze brytyjscy (Wood i in., 2012) wykazali, że im bardziej respondenci wierzyli, że księżna Diana upozorowała własną śmierć, tym bardziej wierzyli, iż została zamordowana. Podobnie, im bardziej wierzyli, że Osama Bin Laden już nie żył w momencie szturmu amerykańskich sił specjalnych na jego kryjówkę w Pakistanie, tym bardziej byli skłonni uwierzyć, że Osama Bin Laden ciągle żyje. Wiara w teorie spiskowe tworzy relatywnie spójny system przekonań, którego spoiwem jest przeświadczenie, że władza i urzędnicy ukrywają przed opinią publiczną prawdę dotyczącą wielu spraw (Wood i in., 2012).

Oprócz koncepcji spiskowych dotyczących grup, w literaturze można spotkać przykłady teorii spiskowych zbudowanych wokół ważnych wydarzeń (Leman, 2007; McCauley i Jacques, 1979), do których można zaliczyć atak terrorystyczny z 11 września (Fenster, 2008; Swami i in., 2010) czy też katastrofę prezydenckiego samolotu pod Smoleńskiem (Czuchnowski, 2010). Często teorie spiskowe dotyczą śmierci znanych osób, np. prezydenta USA Johna F. Kennedy'ego (McCauley i Jacques, 1979; McHoskey, 1995), księżnej Diany (Douglas i Sutton, 2008), Marilyn Monroe (Aaronovitch, 2010). W kategoriach spisków tłumaczone są kryzysy i epidemie (Dillinger, 2004; Kofta, 2001). Doskonałą egzemplifikacją współczesnej teorii spiskowej związanej

z rozpowszechnianiem się choroby jest popularna wśród Afroamerykanów koncepcja na temat wirusa HIV. Dane sondażowe pokazują (Bogart i Thorburn, 2006), że prawie co drugi Afroamerykanin wierzy, iż HIV został wyprodukowany w laboratorium, a fakt istnienia skutecznego lekarstwa jest trzymany przez rząd w tajemnicy. Przekonania spiskowe dotyczące HIV/AIDS znacznie utrudniają profilaktykę choroby (Bird i Bogard, 2005). Nagłe rozprzestrzenienie się w wirusa A/H1N1, nazywanego również „wirusem świńskiej grypy”, szybko zaowocowało odpowiednią teorią spiskową, sugerującą, że za pojawieniem się choroby stoją koncerny farmaceutyczne oraz Federalna Agencja Zarządzania Kryzysowego (FEMA) (Zawadzki, 2009).

Funkcje myślenia spiskowego

Badacze myślenia spiskowego zgodnie sądzą, że teorie spiskowe towarzyszą ludziom w sytuacjach zagrożenia (Goertzel, 1994; Grzesiak-Feldman, 2010; Kofta i Sędek, 1992, 1995, 2005; Leman, 2007). Pozwalają na łatwe wyjaśnienie negatywnych zdarzeń, np. kryzysów, epidemii, bezrobocia (Goertzel, 1994; Kofta i Sędek, 2005; Korzeniowski, 2009) oraz dają poczucie bezpieczeństwa (Newheiser, Farias i Tausch, 2011). Lęk przed śmiercią sprzyja akceptacji teorii spiskowej dotyczącej Kościoła katolickiego, która została wykreowana w powieści Dana Browna *Kod Leonarda da Vinci* (Newheiser i in., 2011). W trakcie wojny w byłej Jugosławii zauważono zwiększoną gotowość do wiary w spisek żydowski (Byford, 2003, 2006; Byford i Billig, 2001), co przejawiało się znaczącym wzrostem treści antysemitycznych w jugosłowiańskich mediach tamtego okresu. Dane z badań polskich pokazują, że aktywność stereotypu spiskowego Żydów rośnie w okresie przedwyborczym (Kofta i Sędek, 1992, 1995; por. Kofta i Sędek, 2005). Z poczuciem zagrożenia, lękiem o zdrowie i życie wiążą się również biologicznie i medyczne teorie spiskowe (Bird i Bogart, 2005; Bogart i Thorburn, 2006; Clark, Mayben, Hartman, Kallen i Giordano, 2008; Hutchinson i in., 2007; Zawadzki, 2009).

Czynniki sprzyjające myśleniu spiskowemu

Dotychczasowe badania pokazują, że wiara w spiski łączy się z różnymi zmiennymi. W klasycznych badaniach Goertzela (1994) pierwszą z nich jest anomia, rozumiana jako brak poczucia bezpieczeństwa w społeczeństwie, przekonanie o braku opieki ze strony władzy oraz przeświadczenie o trudności w bezpiecznym wprowadzeniu dzieci we współczesny świat. Drugą lęk przed utratą pracy. Trzecią brak zaufania do policji, sąsiadów, rodziny. Poziom zaufania uwzględniono również w badaniach zespołu Abalakiny-Paap (Abalakina-Paap i in., 1999).

Wykazano, że poziom ufności negatywnie koreluje z wiarą w różnego rodzaju spiski dotyczące zdarzeń.

Do myślenia spiskowego predestynuje również przynależność do mniejszości (Goertzel, 1994; Stemple, Hargrove i Stemple, 2007). Czarnoskórzy respondenci byli bardziej skłonni wierzyć w spiski, nawet jeśli one nie miały nic wspólnego z rasą. Można to wyjaśniać w kategoriach niskiego statusu grupy i tym, że akceptowanie przekonań spiskowych idzie w parze z poczuciem wyalienowania z systemu społecznego (Goertzel, 1994). Dane sondażowe (Stemple i in., 2007) pokazują, że członkowie grup o niskim statusie (np. mniejszości rasowe, niższe klasy społeczne, kobiety), bardziej niż członkowie grup dominujących, byli skłonni do wiary w przynajmniej jedną teorię spiskową dotyczącą ataku terrorystycznego z 11 września.

Wyniki opisane w literaturze pokazują, że istotną zmienną predestynującą do wiary w spiski jest autorytaryzm. Osoby uzyskujące wysokie wskaźniki na skalach autorytaryzmu są bardziej skłonne do akceptacji różnych teorii spiskowych: dotyczących zdarzeń (Abalakina-Paap i in., 1999) i dotyczących grup (Grzesiak-Feldman i Irzycka, 2009; Korzeniowski, 2009).

Istnieją też dowody, że paranoja, rozumiana nie jako jednostka chorobowa, ale jako zmienna osobowościowa (por. Fenigstein i Vanable, 1992), sprzyja wierze w spiski dotyczące wydarzeń (Darwin, Neave i Holmes, 2011) oraz grup (Grzesiak-Feldman i Ejsmont, 2008). Darwin i współpracownicy (2011) wykazali, że paranoja i schizotyp dobrze wyjaśniają wiarę w różne teorie spiskowe. Wierze w spiski sprzyjają również niska samoocena i zewnętrzne umiejscowienie kontroli (Abalakina-Paap i in., 1999).

Prawicowy autorytaryzm

Teoria osobowości autorytarnej (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson i Stanford, 1950) i późniejsza, powstała na jej bazie koncepcja prawicowego autorytaryzmu (Altemeyer, 1996) są od lat wykorzystywane do wyjaśniania zjawisk z zakresu psychologii społecznej i politycznej. Altemeyer (1996) definiuje prawicowy autorytaryzm jako kowariancję trzech wiązek postaw: autorytarnej agresji, autorytarnej podporządkowania oraz konwencjonalizmu. Przez autorytarną agresję rozumie zgeneralizowaną wrogość i agresję w stosunku do przedstawicieli innych grup, w szczególności grup postrzeganych jako zagrażające, odbiegających od przyjętych w danym społeczeństwie standardów, wyznających inne wartości, odróżniających się od grupy własnej. Autorytarna uległość to stopień podporządkowania się władzy oraz innym usankcjonowanym autorytetom. Konwencjonalizm przejawia

się silnym przywiązaniem do norm i tradycyjnych wartości. Z danych empirycznych wynika, że osoby uzyskujące wysokie wskaźniki na skalach prawicowego autorytaryzmu mają konserwatywne przekonania polityczne (Altemeyer, 1996; 1998; 2004; Altemeyer i Hunsberger, 1992; Duriez, Van Hiel i Kossowska, 2005; Korzeniowski, 2002; McFarland, Ageyer i Abalakina-Paap, 1992; Van Hiel, Duriez i Kossowska, 2006). Prawicowy autorytaryzm koreluje dodatnio z różnymi miarami uprzedzeń, etnocentryzmem, wrogością wobec homoseksualistów (Altemeyer, 1996; 1998; 2005; Altemeyer i Hunsberger, 1992). Autorytaryzm jest istotnym predyktorem spiskowego myślenia o polityce, czyli tak zwanej paranoi politycznej (Korzeniowski, 2010). Oprócz alienacji stanowi ważny predyktor różnych form myślenia spiskowego o zjawiskach ze świata polityki (Korzeniowski, 2009). Dane uzyskane przez zespół Abalakiny-Paap (1999) pokazują, że autorytaryzm pozwala przewidywać nasilenie wiary w konkretne spiski (np. spiskowe wyjaśnienia zabójstwa prezydenta Kennedy'ego), jednocześnie nie tłumacząc zgeneralizowanego przekonania o istnieniu spisków. Jak zauważają Abalakina-Paap i współpracownicy (1999), osoby autorytarne cechuje tendencja do obwiniania innych za własne problemy, stąd skłonność do przyjmowania spiskowych wyjaśnień różnych wydarzeń. Ten sposób interpretowania związków autorytaryzmu z myśleniem spiskowym nawiązuje do oryginalnej teorii Adorno (por. Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson i Sanford, 1950).

Obecnie narasta liczba argumentów empirycznych przeciwko traktowaniu RWA jako jednowymiarowego konstruktu (Funke, 2005; Mavor, Louis i Laythe, 2011; Mavor, Louis i Sibley, 2010; Smith i Winter, 2002). Używanie globalnego wskaźnika prawicowego autorytaryzmu powoduje, że nie wszystkie relacje autorytaryzmu z innymi zmiennymi daje się uchwycić (Mavor i in., 2011). Okazuje się, że usunięcie konwencjonalizmu zwiększa moc predykcyjną prawicowego autorytaryzmu dla uprzedzeń rasowych. Z kolei konwencjonalizm silniej niż agresja i podporządkowanie koreluje z homofobią, fundamentalizmem i ortodoksyjnymi przekonaniami politycznymi.

Orientacja na dominację społeczną

Teoria dominacji społecznej integruje wątki pochodzące z różnych nurtów i koncepcji, m.in. teorii osobowości autorytarnej Adorno, teorii osobowości dogmatycznej Rokeacha, teorii tożsamości społecznej Tajfela i Turnera czy też psychologii ewolucyjnej (Sidanius i Pratto, 1999; Sidanius, Pratto, van Laar i Levin, 2004). Orientacja na dominację społeczną definiowana jest jako zmienna

z zakresu różnic indywidualnych¹, przejawiająca się wagą, jaką ludzie przywiązują do nieegalitarnych i hierarchicznych relacji międzygrupowych (Sidanius i Pratto, 1999). Wysoka orientacja na dominację społeczną wiąże się z popieraniem nierówności i dominacji jednych grup nad drugimi, bez względu na kryteria wyodrębniania owych grup. Mogą to być grupy określane na podstawie koloru skóry, płci, narodowości, wyznania religijnego, klasy społecznej, miejsca zamieszkania, a nawet grupy minimalne. Za różnice indywidualne w nasileniu orientacji na dominację społeczną są odpowiedzialne trzy czynniki: socjalizacja, czynniki sytuacyjne i temperament (Sidanius i Pratto, 1999). Osoby należące do grup dominujących przeważnie charakteryzują się wyższym poziomem orientacji na dominację społeczną niż osoby z grup podporządkowanych (Sidanius i Pratto, 1999). Orientacja na dominację społeczną koreluje pozytywnie z uprzedzeniami etnicznymi, rasizmem, seksizmem, politycznym konserwatyzmem (Altemeyer, 2004; Pratto, Sidanius, Stallworth i Malle, 1994; Sidanius i Pratto, 1999). Polskie badania (Klebaniuk, 2009) wskazują na dodatnie związki orientacji na dominację społeczną z seksizmem, klasizmem i homofobią. Orientacja na dominację społeczną wiąże się, z tzw. mitami legitymizującymi, czyli dyskursem społecznym uzasadniającym istnienie praktyk dyskryminacyjnych (Pratto i in., 1994; Sidanius i Pratto, 1999). Przekonanie, że różnice między statusem różnych grup są uzasadnione usprawiedliwiają zachowanie hierarchii istniejących w społeczeństwie. Oprócz mitów legitymizujących istnieją też mity osłabiające hierarchię społeczną, ale one w mniejszym stopniu wyznaczają charakter relacji międzygrupowych.

Związki autorytaryzmu z orientacją na dominację społeczną

Obecnie w badaniach z zakresu psychologii stereotypów i uprzedzeń czy też psychologii politycznej prawicowy autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną uwzględniane są równocześnie (np. Altemeyer 2004; Duriez i in., 2005; Duckitt, Wagner, du Plessis i Birum, 2002; Duckitt i Sibley, 2010; Golec de Zavala i Kossowska, 2011; Klebaniuk, 2007; Sibley, Robertson i Wilson, 2006). Pozwala to lepiej wyjaśniać wiele zjawisk społecznych niż analizowanie tylko jednego z tych dwóch konstruktów. Warto podkreślić, że prawicowy autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną to odrębne koncepty teoretyczne, które przeważnie korelują ze sobą dodatnio, lecz są to słabe związki (Pratto i in., 1994; Sidanius i Pratto, 1999). Każdy z nich jest silnym predyktorem uprzedzeń, co wyklucza redundancję (Altemeyer, 1998; Sidanius i Pratto, 1999). Metaanalizy pokazują, że

wpływ prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną na inne zmienne ma charakter addytywny, a nie interakcyjny (Sibley i in., 2006).

Altemeyer (2004) zwraca uwagę na osoby osiągające wysokie wyniki zarówno na skalach prawicowego autorytaryzmu, jak i na skalach orientacji na dominację społeczną. Nazywa ich dominującymi autorytarianami lub *double high*. Są to ludzie wyjątkowo uprzedzeni, charakteryzujący się agresywnymi dążeniami przywódczymi i makiawelistycznym podejściem do sprawowania władzy. Według Altemeyera (2004), jest to połączenie najgorszych wad autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną. Często *double high* pragną kontrolować i dominować nad innymi. Posłuszeństwo i podporządkowanie stanowią dla nich wartość, przy czym oczekują, że to inni będą im posłuszni i podporządkowani. Mimo że takie osoby stanowią mniejszość, często są dobrze widoczne w życiu społecznym, ponieważ stają się założycielami i liderami ekstremistycznych ruchów prawicowych. Wyłonieni wśród polskich studentów *double high* uznawali konflikty za bardziej nieuchronne niż reszta próby i częściej niż pozostali uczestnicy badania obarczali jedną ze stron odpowiedzialnością za konflikt (Klebaniuk, 2007).

Istotny wkład w rozumienie zjawisk społecznych w kontekście autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną wniósł model podwójnego procesu zaproponowany przez Duckitta i współpracowników (Duckitt i in., 2002; Duckitt i Sibley, 2007; 2010). Model ten pokazuje, że prawicowy autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną zwiększają uprzedzenia oraz sprzyjają skrajnym (głównie konserwatywnym) poglądom politycznym z dwóch różnych powodów, związanych ze sposobem postrzegania świata. Zdaniem Duckitta i współpracowników (Duckitt i in., 2002; Duckitt i Sibley, 2007), ludzie mogą odbierać świat jako niebezpieczny i zagrażający lub jako miejsce rywalizacji i współzawodnictwa, tzw. rywalizującą dżunglę. Przekonanie, że świat jest niebezpieczny, przekłada się na postawy względem grup obcych poprzez moderujący wpływ autorytaryzmu, a przekonanie, że świat stanowi rywalizującą dżunglę i miejsce współzawodnictwa, wpływa na postawy w stosunku do grup obcych przez orientację na dominację społeczną (Duckitt i in., 2002). Ustosunkowania wobec grup postrzeganych jako niebezpieczne są regulowane przez prawicowy autorytaryzm, a ustosunkowania do grup o niskim statusie (poniżanych) wyjaśnianie są przez orientację na dominację społeczną. Pogląd, że świat jest niebezpieczny, zwiększa reaktywność na zagrożenie ze strony grup obcych, determinując tym samym postawy względem grup zagrażających (Duckitt i in., 2002).

Prawicowy autorytaryzm i orientację na dominację społeczną rozpatrywano w kontekście przekonań społecznych i politycznych po 11 września 2001 r. (Crowson, Debacker i Thoma, 2006). Zarówno prawicowy autorytaryzm, jak i orientacja na dominację społeczną stanowiły istotne predyktory poparcia dla George'a W. Busha oraz działań militarnych w Iraku. Wysoki poziom autorytaryzmu sprzyjał wierze w to, że Saddam Husajn wspiera terrorizm. Nie zaobserwowano natomiast jakiegokolwiek związku między poziomem orientacji na dominację społeczną a przekonaniami o zaangażowaniu Husajna w działania terrorystyczne.

Problematyka i cele badania

Podstawowym celem badania było sprawdzenie przydatności prawicowego autorytaryzmu oraz orientacji na dominację społeczną do predykcji różnych form myślenia spiskowego: wiary w teorie spiskowe dotyczące zdarzeń i teorie dotyczące grup (stereotypy spiskowe). Mimo że istnieją doniesienia o związkach autorytaryzmu z wiarą w spiski, brak dotychczas publikacji, które oprócz autorytaryzmu uwzględniałyby w kontekście badań nad myśleniem spiskowym orientację na dominację społeczną.

W prezentowanym badaniu brano również pod uwagę uprzedzenia traktowane jako dystans społeczny. Chodziło o możliwość porównania mocy predyktywnej autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną w zależności od charakteru zmiennej objaśnianej.

Punkt wyjścia przy planowaniu badania stanowiły następujące przesłanki teoretyczne:

- Stereotyp spiskowy jest poznawczą reprezentacją grupy. Stanowi ważny regulator stosunków międzygrupowych. Przedmiotem stereotypizacji spiskowej stają się najczęściej grupy postrzegane jako silne.
- Myślenie spiskowe wiąże się z zagrożeniem, a co za tym idzie z percepcją świata jako miejsca niebezpiecznego.
- Orientacja na dominację społeczną znajduje odzwierciedlenie w sposobie postrzegania relacji międzygrupowych. Wysoka – sprzyja różnego rodzaju uprzedzeniom oraz wiąże się z mitami legitymizującymi.
- Akceptacja przekonań spiskowych jest częstsza w grupach o niskim niż w grupach o wysokim statusie społecznym.
- Prawicowy autorytaryzm sprzyja uprzedzeniom, etnocentryzmowi, spiskowemu myśleniu o polityce, a także wierze w spiski dotyczące zdarzeń.
- Uprzedzenia wobec grup postrzeganych jako niebezpieczne są regulowane przez prawicowy autorytaryzm, a ustosunkowania do grup o niskim statusie (poniżanych) regulowane są przez orientację na dominację społeczną.

- Przekonanie, że świat jest niebezpieczny, przekłada się na postawy względem grup obcych przez moderujący wpływ autorytaryzmu, a przekonanie, że świat stanowi rywalizującą dżunglę i miejsce współzawodnictwa wpływa na postawy w stosunku do grup obcych przez orientację na dominację społeczną.

Pozwoliły one na sformułowanie następujących hipotez:

- 1) Prawicowy autorytaryzm bardziej niż orientacja na dominację społeczną jest związany z wiarą w spiski dotyczące zdarzeń.
- 2) Zarówno prawicowy autorytaryzm, jak i orientacja na dominację społeczną sprzyjają stereotypizacji spiskowej.
- 3) Zarówno prawicowy autorytaryzm, jak i orientacja na dominację społeczną sprzyjają uprzedzeniom rozumianym jako dystans społeczny.
- 4) Wpływ prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną na stereotypy spiskowe oraz na uprzedzenia ma charakter addytywny, a nie interakcyjny.

Metoda

Badanie zostało zrealizowane jesienią 2009 roku na próbie 368 studentów wyższych uczelni warszawskich (252 kobiet i 116 mężczyzn). Średnia wieku wyniosła 21,83 ($SD = 3,11$). Uczestnicy otrzymywali zestaw technik kwestionariuszowych. Jako pierwsze wypełniali narzędzia dotyczące zmiennych osobowościowych: orientacji na dominację społeczną oraz prawicowego autorytaryzmu, przy czym ich kolejność była rotowana. Następnie, również w rotowanej kolejności, wypełniali trzy skale: dwie mierzące myślenie spiskowe, jedną mierzącą uprzedzenia.

Do pomiaru orientacji na dominację społeczną wykorzystano kwestionariusz składający się z 16 pozycji (Pratto i in., 1994). Zadanie respondentów polegało na ocenieniu (w skali od 1 – *bardzo negatywnie*, do 7 – *bardzo pozytywnie*) haseł akceptujących równość (8 pozycji skali) bądź nierówność (8 pozycji skali) społeczną. Pozycje aprobujące równość społeczną (np. „Żadna z grup nie powinna dominować w społeczeństwie”) miały odwrócony kierunek. Wskaźnik α Cronbacha dla skali wyniósł 0,89.

Badania wykazują (np. Mavor, Louis i Laythe, 2011; Smith i Winter, 2002), że w pomiarze prawicowego autorytaryzmu oprócz ogólnego nasilenia tej zmiennej warto brać pod uwagę natężenie poszczególnych aspektów postawy autorytarnej: autorytarną agresję, podporządkowanie, konwencjonalizm. Dlatego do pomiaru nasilenia prawicowego autorytaryzmu użyto będącej modyfikacją

skali Atlemeyera (1996) trzywymiarowej skali prawicowego autorytaryzmu (RWA3D Scale) (Funke, 2005). Narzędzie to składa się z 12 pozycji. W prezentowanym badaniu α Cronbacha dla całej skali wyniosła 0,67.

Stereotyp spiskowy mierzone za pomocą sześciu twierdzeń zaczerpniętych z liczącej 18 pozycji skali Kofty i Narkiewicza-Jodko (2001). Stwierdzenia te zostały zmodyfikowane w taki sposób, aby część z nich miała odwrócony kierunek. Chodziło o to, aby zniwelować ryzyko błędu potakiwania. Badani byli proszeni o określenie na pięciostopniowej skali (od 1 – *zdecydowanie się nie zgadzam* do 5 – *zdecydowanie się zgadzam*) swojego stosunku do stwierdzeń na temat Niemców, Rosjan i Żydów. Przykładowe stwierdzenia to: „Członkowie danej grupy działają w sposób jawny” (pozycja wymagająca odwrócenia), „Członkowie danej grupy dążą do rozszerzenia wpływu na gospodarkę światową”, „Członkowie danej grupy działają jak jeden mąż, gdy w grę wchodzi ich interes grupowy”. Wskaźnik α Cronbacha wahał się od 0,68 do 0,71.

Narzędzie do pomiaru wiary w teorie spiskowe dotyczące zdarzeń składało się z dziewięciu pozycji dotyczących czterech popularnych teorii spiskowych: (1) zabójstwa prezydenta Kennedy’ego, (2) śmierci księżnej Diany, (3) epidemii tzw. świńskiej grypy, (4) światowego kryzysu finansowego. Zadaniem respondentów było określenie na pięciostopniowej skali (od 1 – *zdecydowanie się nie zgadzam* do 5 – *zdecydowanie się zgadzam*), na ile zgadzają się z każdym z poglądów. Część pozycji miała odwrócony kierunek. Przykładowe stwierdzenia to: „Powszechność szczepień przeciwko grypie jest rezultatem zmywy pomiędzy lekarzami a koncernami farmaceutycznymi”, „Prezydent USA John F. Kennedy został zamordowany przez działającego na własną rękę szaleńca” (pozycja wymagająca odwrócenia), „Śmierć księżnej Diany to wynik nieszczęśliwego wypadku drogowego” (pozycja wymagająca odwrócenia), „Przyczyną kryzysu finansowego ostatnich lat są machinacje finansowe grupy ludzi powiązanych z FED (Systemem Rezerwy Federalnej Stanów Zjednoczonych) oraz giełdą na Wall Street”. α Cronbacha dla całej skali wyniosła 0,67.

W celu uchwycenia poziomu uprzedzeń proszono badanych o ustosunkowanie się (od 1 – *zdecydowanie się nie zgadzam*, do 5 – *zdecydowanie się zgadzam*) do czterech twierdzeń dotyczących preferowanego dystansu społecznego wobec Niemców, Rosjan i Żydów. Stwierdzenia te brzmiały następująco: (1) „Ludzie ci cieszą się moją sympatią”, (2) „Nie mam zaufania do...”, (3) „Nie miałbym nic przeciwko, żeby ktoś z mojej rodziny związał się z...”, (4) „Nie podobałoby mi się, gdyby moim sąsiadem był...”. Pozycje 2 i 3 miały odwrócony kierunek.

α Cronbacha wyniosła 0,75 dla ustosunkowań wobec Niemców i Żydów oraz 0,77 dla ustosunkowań wobec Rosjan. Globalny wskaźnik uprzedzeń charakteryzował się jeszcze wyższą rzetelnością: α Cronbacha przyjęła wartość 0,89.

Wyniki

Tabela 1 przedstawia statystyki opisowe i proste korelacje między zmiennymi.

Przeprowadzono serię niezależnych analiz regresji, w których predyktorami były: prawicowy autorytaryzm, orientacja na dominację społeczną oraz ich interakcja (iloraz wycentrowanych predyktorów; por. Aiken i West, 1991). Tak skonstruowane modele regresji najlepiej wyjaśniały zmienność uprzedzeń i stereotypów spiskowych wobec Żydów (tłumacząc odpowiednio 19 i 13% wariancji), uprzedzeń wobec Niemców (11% wariancji), a także ogólnego wskaźnika uprzedzeń (14% wariancji) i ogólnego wskaźnika stereotypów spiskowych (11% wariancji). Prawicowy autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną są istotnymi predyktorami uprzedzeń wobec wszystkich narodowości, a także ogólnego wskaźnika uprzedzeń (Tabela 2). Obie te zmienne stanowią również istotny predyktor stereotypów spiskowych, przy czym w przypadku stereotypu Rosjan i Niemców tłumaczą nieznaczny procent wariancji, odpowiednio 4 i 7% (Tabela 3). Interakcja prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną tłumaczyła stereotypy spiskowe (z wyjątkiem stereotypu Żydów).

Interakcje interpretowano graficznie (por. Aiken i West, 1991; Preacher, Curran i Bauer, 2006). Jak ilustrują Rysunki 1 i 2, najsilniejszy przyrost stereotypów spiskowych wraz ze wzrostem prawicowego autorytaryzmu miał miejsce w przypadku osób o niskiej orientacji na dominację społeczną (1 odchylenie standardowe poniżej średniej). U osób o wysokiej orientacji na dominację społeczną (1 odchylenie standardowe powyżej średniej) przyrost stereotypów spiskowych wraz ze wzrostem autorytaryzmu był dużo słabszy, w wypadku stereotypu Rosjan praktycznie nie występował (płaska krzywa regresji).

Wiarę we wszystkie badane teorie spiskowe dotyczące wydarzeń tłumaczy prawicowy autorytaryzm (Tabela 4). Wyjątek stanowi teoria osnuta wokół śmierci JFK. Warto zauważyć, że tak skonstruowane równania wyjaśniają niewielki odsetek wariancji. Orientacja na dominację społeczną nie stanowi istotnego predyktora wiary w spiski dotyczące zdarzeń. Jedynie w przypadku teorii spiskowej związanej z okolicznościami śmierci księżnej Diany zaobserwowano istotną interakcję prawicowego autorytaryzmu z orientacją na dominację społeczną. Graficzna

Tabela 1.
Korelacje pomiędzy badanymi zmiennymi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1. Autorytaryzm																	
2. Agresja	0,70**																
3. Podporządkowanie	0,77**	0,32**															
4. Konwencjonalizm	0,79**	0,25**	0,50**														
5. Orientacja na dominację	0,23**	0,27**	0,17**	0,10													
6. Oprzedzenia	0,31**	0,31**	0,23**	0,14*	0,28**												
7. Niemcy	0,26**	0,30**	0,17**	0,11*	0,24**	0,90**											
8. Rosjanie	0,21**	0,24**	0,20**	0,06	0,17**	0,87**	0,66**										
9. Żydzi	0,34**	0,35**	0,23**	0,19**	0,34**	0,90**	0,75**	0,68**									
10. Stereotyp spiskowy	0,29**	0,29**	0,29**	0,26**	0,19**	0,27**	0,20**	0,22	0,30**								
11. Niemcy	0,22**	0,20**	0,07	0,20**	0,15**	0,21**	0,18**	0,16**	0,22	0,85**							
12. Rosjanie	0,13*	0,07	0,05	0,17**	0,09	0,19**	0,14**	0,21**	0,17**	0,82**	0,66**						
13. Żydzi	0,34**	0,29**	0,21**	0,25**	0,21**	0,25**	0,16**	0,16**	0,33**	0,76**	0,45**	0,40**					
14. Wiara w spiski	0,19**	0,21**	0,15**	0,09	0,14*	0,25**	0,23**	0,11*	0,32**	0,28**	0,26**	0,14**	0,27**				
15. Grypa	0,13*	0,16**	0,09	0,05	0,09	0,17**	0,15**	0,08	0,21**	0,20**	0,20**	0,09	0,17**	0,74**			
16. JFK	0,03	0,09	0,03	0,01	0,03	0,06	0,04	0,03	0,14**	0,18**	0,09	0,09	0,24**	0,44**	0,13*		
17. Księżna Diana	0,15**	0,15**	0,12*	0,08	0,12*	0,15**	0,16**	0,09	0,17**	0,18**	0,22**	0,10	0,11*	0,67**	0,21**	0,16**	
18. Kryzys	0,13*	0,13*	0,13*	0,07	0,08	0,20**	0,22**	0,10	0,23**	0,12*	0,11*	0,05	0,12*	0,60**	0,25**	0,01	0,31**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Tabela 2.

Prawicowy autorytaryzm oraz orientacja na dominację społeczną jako predyktory uprzedzeń – podsumowanie analiz regresji

Predyktory	Uprzedzenia (dystans społeczny) wobec											
	Rosjan			Niemców			Żydów			Wskaźnik ogólny		
	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β
	$R^2 = 0,06; F(3, 321) = 7,85^{***}$			$R^2 = 0,11; F(3, 322) = 13,84^{***}$			$R^2 = 0,19; F(3, 321) = 25,94^{***}$			$R^2 = 0,14; F(3, 320) = 18,62^{***}$		
RWA	0,69	0,19	0,19**	0,74	0,18	0,22**	0,20	0,17	0,28**	2,41	0,49	0,27**
ODS	0,44	0,21	0,12*	0,67	0,19	0,19**	1,00	0,18	0,28**	2,07	0,52	0,21**
RWA × ODS	-0,17	0,17	-0,06	-0,25	0,15	-0,09	-0,16	0,15	-0,06	-0,53	0,41	-0,07

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

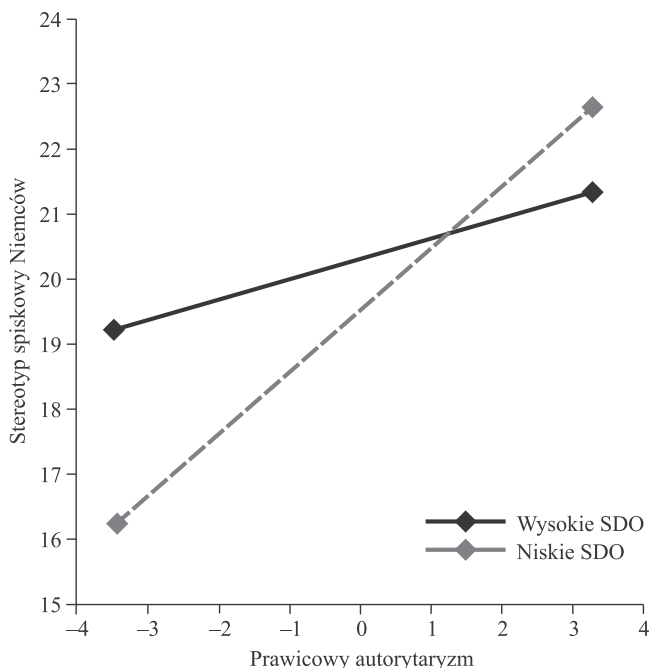
Tabela 3.

Prawicowy autorytaryzm oraz orientacja na dominację społeczną jako predyktory stereotypów spiskowych – podsumowanie analiz regresji

Predyktory	Stereotypy spiskowe											
	Rosjan			Niemców			Żydów			Wskaźnik ogólny		
	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β
	$R^2 = 0,04; F(3, 314) = 4,81^{**}$			$R^2 = 0,07; F(3, 313) = 8,91^{**}$			$R^2 = 0,13; F(3, 314) = 16,61^{**}$			$R^2 = 0,11; F(3, 312) = 13,77^{**}$		
RWA	0,38	0,20	0,11*	0,59	0,17	0,19**	1,10	0,19	0,30**	0,69	0,15	0,25**
ODS	0,27	0,20	0,07	0,38	0,18	0,11*	0,59	0,21	0,15**	0,41	0,16	0,14**
RWA × ODS	-0,04	0,16	-0,14*	-0,33	0,14	-0,12*	-0,10	0,17	-0,03	-0,28	0,13	-0,12**

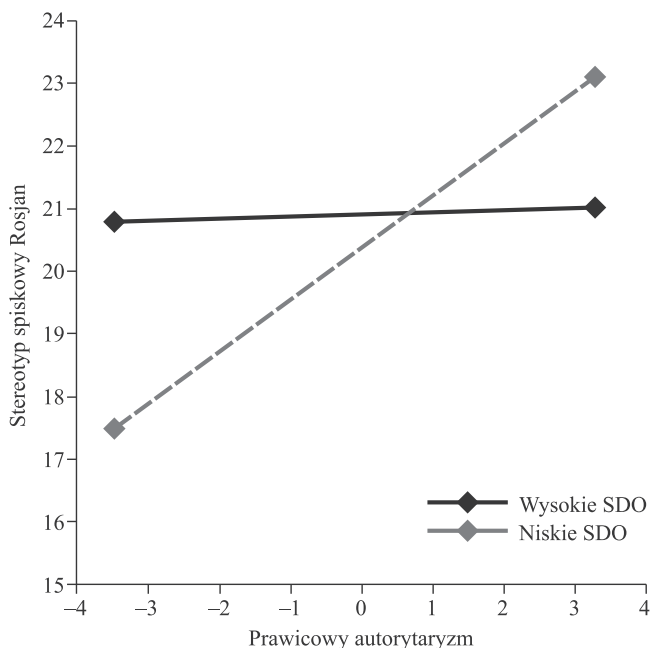
* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

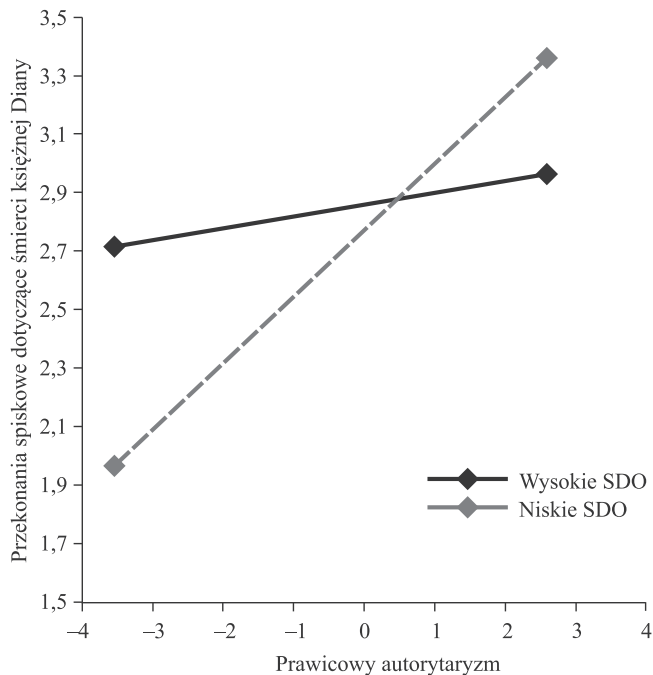
Rysunek 1.

Graficzna interpretacja interakcyjnego wpływu prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną na stereotyp spiskowy Niemców.

Rysunek 2.

Graficzna interpretacja interakcyjnego wpływu prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną na stereotyp spiskowy Rosjan.

Rysunek 3.

Graficzna interpretacja interakcyjnego wpływu prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną na wiarę w spiskowe wyjaśnienia śmierci księżnej Diany.

interpretacja, przedstawiona na Rysunku 3, pokazuje, że wzorzec wyników jest analogiczny, jak w wypadku stereotypów spiskowych. Wraz ze wzrostem autorytaryzmu najsilniejszy był wzrost akceptacji teorii spiskowej osnutej wokół śmiertelnego wypadku księżnej Diany u badanych o niskiej orientacji na dominację społeczną.

W kolejnym kroku przeprowadzono serię analiz regresji, w których predyktorami były trzy aspekty prawicowego autorytaryzmu: autorytarna agresja, podporządkowanie i konwencjonalizm. Wykazano, że predyktorami uprzedzeń wobec badanych narodowości są autorytarna agresja i podporządkowanie (Tabela 5). Konwencjonalizm nie stanowił istotnego predyktora. Istotnymi predyktorami stereotypów spiskowych (Tabela 6) okazały się autorytarna agresja i konwencjonalizm, a predyktorem wiary w spiski dotyczące wydarzeń (Tabela 7) była autorytarna agresja. Wyjątek stanowiła wiara w teorię spiskową dotyczącą kryzysu. W jej przypadku istotnym predyktorem było autorytarne podporządkowanie. Mimo że modele regresji wyjaśniające wiarę w spiski na temat zdarzeń były istotne statystycznie, wyjaśniały znikomy procent wariacji: od 1 do 4%.

Tabela 4. Prawicowy autorytaryzm oraz orientacja na dominację społeczną jako predyktory wiary w teorie spiskowe dotyczące zdarzeń – podsumowanie analiz regresji

Wiara w teorie spiskowe dotyczące zdarzeń															
Predyktory	Diana		JFK		Kryzys		Grypa		Wskaźnik ogólny						
	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β	B		
RWA	0,12	0,06	0,12*	-0,01	0,04	-0,01	0,10	0,05	0,13*	0,10	0,05	0,12*	0,75	0,27	0,16**
ODS	0,09	0,06	0,09	0,03	0,05	0,04	0,04	0,05	0,04	0,06	0,05	0,06	0,54	0,29	0,10
RWA × ODS	-0,10	0,05	-0,12*	0,00	0,04	0,01	0,05	0,04	0,07	0,00	0,04	0,00	-0,15	0,23	-0,04

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Tabela 5. Wymiary prawicowego autorytaryzmu jako predyktory uprzedzeń – podsumowanie analiz regresji

predyktory	Rosjan			Niemców			Żydów			Wskaźnik ogólny		
	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β
Agresja	0,12	0,03	0,20**	0,17	0,03	0,28**	0,18	0,03	0,31**	0,48	0,09	0,30**
Podporządkowanie	0,15	0,05	0,19**	0,08	0,04	0,11 ^a	0,09	0,04	0,13*	0,32	0,12	0,16**
Konwencjonalizm	-0,60	0,04	-0,09	-0,02	0,04	-0,03	0,02	0,03	0,03	-0,06	0,09	-0,03

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, granica istotności^a $p = 0,08$

Tabela 6.
Wymiary prawicowego autorytaryzmu jako predyktory stereotypów spiskowych – podsumowanie analiz regresji

Predyktory	Stereotypy spiskowe											
	Rosjanie			Niemców			Żydów			Wskaźnik ogólny		
	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β
Agresja	0,03	0,03	0,05	0,11	0,03	0,19**	0,15	0,04	0,23**	0,09	0,03	0,19**
Podporządkowanie	0,04	0,05	-0,06	-0,06	0,04	-0,09	0,05	0,05	0,07	-0,02	0,04	-0,03
Konwencjonalizm	0,11	0,04	0,18**	0,11	0,03	0,19**	0,09	0,04	0,16**	0,10	0,03	0,22**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Tabela 7.
Wymiary prawicowego autorytaryzmu jako predyktory wiary w teorie spiskowe dotyczące zdarzeń – podsumowanie analiz regresji

predyktory	Wiara w teorie spiskowe dotyczące zdarzeń														
	Diana			JFK			Kryzys			Grypa			Wskaźnik ogólny		
	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β
Agresja	0,02	0,01	0,12*	0,02	0,01	0,12*	0,05	0,02	0,01	0,14*	0,16	0,05	0,18**		
Podporządkowanie	0,02	0,01	0,07	-0,02	0,01	-0,09	0,03	0,01	0,15*	0,06	0,10	0,07	0,09		
Konwencjonalizm	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01	0,03	0,00	0,01	-0,03	-0,03	-0,01	0,05	-0,01		

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Dyskusja

Celem badań było przyjrzenie się roli prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną w różnych formach myślenia spiskowego: stereotypizacji spiskowej (wierze w spiskową działalność grup) oraz przekonaniach spiskowych dotyczących zdarzeń. Dodatkowo w schemacie badawczym uwzględniono uprzedzenia traktowane jako dystans społeczny. Przeprowadzone analizy pokazały, że prawicowy autorytaryzm stanowi dobry predyktor uprzedzeń wobec Niemców, Rosjan i Żydów, stereotypów spiskowych przypisywanych Niemcom, Rosjanom i Żydom oraz wiary w spiski dotyczące różnych zdarzeń (śmierci księżnej Diany, kryzysu gospodarczego, epidemii świńskiej grypy). Orientacja na dominację społeczną okazała się istotnym predyktorem uprzedzeń wobec wszystkich badanych narodowości, stereotypów spiskowych Niemców i Żydów, a także ogólnego wskaźnika stereotypów spiskowych. Orientacja na dominację społeczną nie tłumaczy wiary w spiski dotyczące zdarzeń. Podsumowując, autorytaryzm wyjaśniał praktycznie wszystkie badane zmienne, podczas gdy orientacja na dominację społeczną wyłącznie te, które dotyczyły grup lub ich przedstawicieli.

Mając na uwadze doniesienia o wielowymiarowości prawicowego autorytaryzmu, przeprowadzono analizy uwzględniające poszczególne aspekty autorytaryzmu. I tak autorytarna agresja pozwalała na predykcję wszystkich badanych zmiennych: uprzedzeń, stereotypów spiskowych i wiary w spiski dotyczące zdarzeń (z wyjątkiem stereotypu spiskowego Rosjan i wiary w spisec dotyczący kryzysu). Autorytarne podporządkowanie okazało się predyktorem uprzedzeń oraz wiary w spisec dotyczący kryzysu. Konwencjonalizm stanowił predyktor stereotypów spiskowych. Wynik dotyczący uprzedzeń jest spójny z rezultatami otrzymanymi przez Mavora i współpracowników (2011), którzy zauważyli, że za uprzedzenia etniczne i narodowe odpowiedzialne są dwa aspekty autorytaryzmu: autorytarna agresja oraz podporządkowanie. Z kolei konwencjonalizm, odzwierciedlający stopień stosowania się do norm i uznawania utartych konwencji społecznych, silniej niż agresja i podporządkowanie koreluje z homofonią, fundamentalizmem i ortodoksją (Mavor i in., 2011). W prezentowanym badaniu konwencjonalizm okazał się predyktorem wyłącznie stereotypów spiskowych. Posługiwanie się stereotypami spiskowymi zdaje się być zatem elementem pewnej konwencji społecznej. Być może w niektórych środowiskach wręcz wypada zgadzać się z teoriami spiskowymi dotyczącymi pewnych grup społecznych. Koresponduje to ze spostrzeżeniem badaczy stereotypów spiskowych, którzy zauważyli, że ten rodzaj

stereotypu znakomicie daje się uchwycić w pomiarze jawnym (Kofta, 2001). Warto zauważyć, że konwencjonalizm nie wyjaśnia wiary w spiski dotyczące zdarzeń. A zatem akceptowanie spiskowych wyjaśnień różnego rodzaju faktów i zjawisk nie wynika z potrzeby funkcjonowania zgodnego z normami społecznymi.

Dotychczasowe badania pokazują (Sibley i in., 2006), że prawicowy autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną wpływają na inne zmienne w sposób addytywny, a nie interakcyjny. Wyniki uzyskane dla uprzedzeń są zgodne z opisywanym wzorcem zależności. Prawicowy autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną okazały się niezależnymi od siebie predyktorami uprzedzeń. Gdy zmiennymi objaśnianymi były stereotypy spiskowe, otrzymano istotne zależności interakcyjne (wyjątek stanowił stereotyp spiskowy dotyczący Żydów), co stoi w sprzeczności z tezą o addytywnym wpływie prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną. Związek między prawicowym autorytaryzmem a stereotypami spiskowymi był silniejszy u osób o niskiej orientacji na dominację społeczną, a słabszy u osób o wysokiej orientacji na dominację społeczną. Podobny wzorec zależności zaobserwowano w przypadku wiary w spisec związany ze śmiercią księżnej Diany. Sugeruje to, że w przypadku niskiej orientacji na dominację społeczną głównym czynnikiem predestynującym do stereotypizacji spiskowej jest prawicowy autorytaryzm. Moc predykcyjna autorytaryzmu maleje wraz ze wzrostem poziomu orientacji na dominację społeczną. To sugeruje, że w predykcji stereotypizacji spiskowej wysoka orientacja na dominację społeczną może odgrywać ważną rolę: kiedy jest wysoka, stanowi ważniejszy regulator stereotypizacji spiskowej niż autorytaryzm. Warto przypomnieć, że zgodnie z założeniami dwuskładnikowego modelu stereotypów etnicznych (Kofta i Sędek, 1992; 2005), stereotypy spiskowe funkcjonują na poziomie relacji międzygrupowych i wiążą się z ich postrzeganiem w kategoriach walki o władzę i dominację.

Nawiązując do modelu Duckitta i współpracowników (2002) można powiedzieć, że autorytaryzm pozwala na predykcję stereotypów spiskowych, ponieważ grupy będące ich obiektem są postrzegane jako silne i zagrażające (politycznie, militarnie, kulturowo). Niebezpieczeństwo ze strony spiskującej grupy jest osadzone ściśle w kontekście międzygrupowym i wiąże się z domniemanym ryzykiem utraty władzy, a co za tym idzie miejsca w strukturze społecznej. Osoby posługujące się stereotypami spiskowymi prawdopodobnie żywią dwa rodzaje przekonania: z jednej strony, że świat jest niebezpieczny, z drugiej, że świat to miejsce rywalizacji, zwłaszcza rywalizacji o władzę i miejsce w hierarchii.

Otrzymane wyniki zachęcają do pogłębienia empirycznej eksploracji związków myślenia spiskowego z autorytaryzmem i orientacją na dominację społeczną. Powtórne uzyskanie interakcji prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną rzuci nowe światło nie tylko na rozumienie zjawisk z zakresu myślenia spiskowego, lecz także, a może nawet przede wszystkim, na rozumienie powiązań między autorytaryzmem a orientacją na dominację społeczną. Bowiem, jak zauważyli Duckitt i Sibley (2010), związki między RWA i SDO są dużo bardziej złożone i wielowymiarowe, niżby można wnioskować na bazie obecnie obowiązującej teorii. Ich wpływ na inne zmienne zależy od wielu czynników.

Zaobserwowane dodatkowo korelacje między różnymi przejawami myślenia spiskowego dostarczają uzasadnienia dla tezy o istnieniu ogólnej orientacji spiskowej, polegającej na pewnej łatwości w interpretowaniu świata w kategoriach spisków i knoń. Wydaje się, że ludzie posługujący się stereotypami spiskowymi są również bardziej skłonni do postrzegania wydarzeń przez pryzmat spisków. Wpisuje się to w rozważania nad paranoidalnym poznaniem społecznym (Kramer, 1998) oraz jest spójne z wynikami dowodzącymi, że ta sama osoba może wierzyć we wzajemnie wykluczające się spiskowe wyjaśnienia zdarzeń (Wood i in., 2012).

Część z prezentowanych równań regresji wyjaśniała niewielki procent wariancji. Dotyczy to przede wszystkim teorii spiskowych na temat wydarzeń. W związku z tym uzyskane wyniki należy interpretować z pewną ostrożnością. W kolejnych badaniach warto rozszerzyć listę potencjalnych predyktorów. Problemem może być też stosunkowo niewysoka wartość wskaźnika α Cronbacha dla skali prawicowego autorytaryzmu. Warto podkreślić, że wykorzystana w badaniu skala Funkego (2005) została tak konstruowana, by uchwycić wielowymiarowość prawicowego autorytaryzmu. Przy konstruktach niejednorodnych współczynnik α Cronbacha ma prawo być niski, a niektórzy teoretycy twierdzą nawet, że nie powinien być liczony (Brzeziński, 2002; Hornowska, 2001).

Kolejnym ograniczeniem przedstawionego badania jest to, że niektóre pytania, np. o śmierć księżnej Diany oraz zamach na prezydenta USA Johna F. Kennedy'ego, dotyczyły kwestii względnie odległych polskiemu respondentowi. Ustosunkowanie się do nich wymagało pewnej wiedzy historycznej oraz wiedzy o świecie, którą, jak założyliśmy, powinni mieć badani studenci. Być może nie wszyscy respondenci dysponowali odpowiednią znajomością najnowszej historii, by móc się ustosunkować do niektórych stwierdzeń. W celu uzyskania pełniejszego obrazu wyników w kolejnych badaniach warto będzie kontrolować znajomość zdarzeń, o które będą pytane

osoby badane. Z perspektywy czasu wydaje się, że dużo lepsze byłoby eksplorowanie przekonań spiskowych dotyczących katastrofy smoleńskiej. Dane do badania były zbierane przed 10 kwietnia 2010 roku, czyli przed tym zdarzeniem. Kolejne badania dotyczące myślenia spiskowego, które będą przeprowadzane na polskich próbach, powinny uwzględniać wątek tej katastrofy.

LITERATURA CYTOWANA

- Aaronovitch, D. (2010). *Voodoo histories. The role of the conspiracy theory in shaping modern history*. New York: Riverhead Books.
- Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T., Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracy. *Political Psychology*, 20, 637–647.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper and Brothers.
- Aiken, L. S., West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park: Sage.
- Altemeyer, B. (1996) *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Altemeyer, B. (1998). The other “authoritarian personality”. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47–92.
- Altemeyer, B. (2004). Highly dominating, highly authoritarian personalities. *Journal of Social Psychology*, 144, 421–447.
- Altemeyer, B., Hunsberger, B. E. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 113–133.
- Bird, S. T., Bogart, L. M. (2005). Conspiracy beliefs about HIV/AIDS and birth control among African Americans: Implications for the prevention of HIV, other STIs, and unintended pregnancy. *Journal of Social Issues*, 61, 109–126.
- Bogart, L. M., Thorburn, S. (2006). Relationship of African Americans' sociodemographic characteristics to belief in conspiracies about HIV/AIDS and birth control. *Journal of the National Medical Association*, 98, 1144–1150.
- Byford, J. (2003). Anti-semitism and the Christian Right in post-Milošević Serbia: From conspiracy theory to hate crime. *Internet Journal of Criminology*, 1, 1–27. Z <http://www.internetjournalofcriminology.com/ijcarticles.html> (dostęp 11.08.2009)
- Byford, J. (2006). “Serbs never hated the Jews”: The denial of antisemitism in Serbian Orthodox Christian culture. *Patterns of Prejudices*, 40, 159–180.
- Byford, J., Billig, M. (2001). The emergence of antisemitic conspiracy theories in Yugoslavia during the war with NATO. *Patterns of Prejudices*, 35, 50–63.
- Brzeziński, J. (2002). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Clark, A., Mayben, J. K., Hartman, C., Kallen, M. A., Giordano, T. P. (2008). Conspiracy beliefs about HIV infection are common but not associated with delayed diagnosis or adherence to care. *AIDS Patient Care and STDs*, 22, 753–759.

- Crowson, H. M., Debacker, T. K., Thoma, S. J. (2006). The role of authoritarianism, perceived threat, and need for closure or structure in predicting post 9/11 attitudes and beliefs. *Journal of Social Psychology, 146*, 733–750.
- Czuchnowski, W. (2010). Od Rejtana do katastrofy smoleńskiej. *Gazeta.pl*. Z http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80269,8739572,Od_Rejtana_do_katastrofy_smoleńskiej.html (dostęp 30.11.2010).
- Darwin, H., Neave, N., Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences, 50*, 1289–1293.
- Dillinger, J. (2004). Terrorists and witches: Popular ideas of evil in the early modern period. *History of European Ideas, 30*, 167–182.
- Douglas, K. M., Sutton, R. M. (2008). The hidden impact of conspiracy theories: Perceived and actual influence of theories surrounding the death of Princess Diana. *Journal of Social Psychology, 148*, 210–221.
- Duckitt, J., Sibley, C. G. (2007). Right wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality, 21*, 113–130.
- Duckitt, J., Sibley, C. G. (2010). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation differentially moderate intergroup effects on prejudice. *European Journal of Personality, 24*, 583–601.
- Duckitt, J., Wagner, C., du Plessis, I., Birum, I. (2002). The psychological bases of ideology and prejudice: Testing a dual process model. *Journal of Personality and Social Psychology, 83*, 75–93.
- Duriez, B., Van Hiel, A., Kossowska, M. (2005). Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europe: The importance of the socio-political context and of political interest and involvement. *Political Psychology, 26*, 299–321.
- Fenigstein, A., Vanable, P. A. (1992). Paranoia and self-consciousness. *Journal of Personality and Social Psychology, 62*, 129–138.
- Fenster, M. (2008). *Conspiracy theories: Secrecy and power in American culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Funke, F. (2005). The dimensionality of right-wing authoritarianism: Lessons from the dilemma between theory and measurement. *Political Psychology, 26*, 195–218.
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology, 15*, 733–744.
- Golec de Zavala, A., Kossowska, M. (2011). Correspondence between image of terrorists and preferred approaches to counterterrorism: The moderating role of ideological orientations. *European Journal of Social Psychology, 41*, 538–549.
- Grzesiak-Feldman, M. (2010). O związkach lęku z myśleniem spiskowym. *Studia Psychologiczne, 48*, 45–58.
- Grzesiak-Feldman, M. (2011). O związkach różnych form myślenia spiskowego z uprzedzeniami wobec obcych. W: J. Czarnota-Bojarska, I. Zinserling (red.), *W kręgu najważniejszych zagadnień psychologii społecznej* (s. 115–126). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grzesiak-Feldman, M., Ejsmont, A. (2008). Paranoia and conspiracy thinking of Jews, Arabs, Germans, and Russians in a Polish sample. *Psychological Reports, 102*, 884–886.
- Grzesiak-Feldman, M., Irzycka, M. (2009). Right-wing authoritarianism and conspiracy thinking in a Polish sample. *Psychological Reports, 105*, 389–393.
- Hornowska, E. (2001). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hutchinson, A. B., Begley, E. B., Sullivan, P., Clark, H. A., Boyett, B. C., Kellenman, S. E. (2007). Conspiracy beliefs and trust in information about HIV/AIDS among minority men who have sex with men. *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes, 45*, 603–605.
- Klebaniuk, J. (2007). Orientacja na dominację i autorytaryzm w spostrzeganiu konfliktów międzygrupowych. Doniesienie z badań. W: K. Skarżyńska, U. Jakubowska, J. Wasilewski (red.), *Konflikty międzygrupowe. Przejawy, źródła i metody rozwiązywania* (s. 49–67). Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
- Klebaniuk, J. (2009). Orientacja na dominację jako predyktor uprzedzeń. W: U. Jakubowska, K. Skarżyńska (red.), *Między przeszłością a przyszłością. Szkice z psychologii politycznej* (s. 157–177). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Koftera, M. (2001). Stereotyp spiskowy jako centralny składnik antysemityzmu. W: M. Koftera, A. Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania społeczno-kulturowe* (s. 274–297). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Koftera, M., Narkiewicz-Jodko, W. (2001). Wartości a bytowość grupy, stereotypy spiskowe i uprzedzenia. W: D. Doliński, B. Weigl (red.), *Od myśli i uczuć do decyzji i działań* (s. 59–74). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Koftera, M., Sędek G. (2005). Conspiracy stereotypes of Jews during systemic transformation in Poland. *International Journal of Sociology, 35*, 40–64.
- Koftera, M., Sędek, G. (1992). Struktura poznawcza stereotypu etnicznego, bliskość wyborów parlamentarnych a przejawy uprzedzeń antysemickich. W: Z. Chlewiński, I. Kurcz (red.), *Stereotypy i uprzedzenia* (s. 67–86). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Koftera, M., Sędek, G. (1995). Stereotyp „duszy grupowej”, wybory parlamentarne a postawy wobec osób pochodzenia żydowskiego. W: B. Wojciszke (red.), *Jacy są Polacy? Badania opinii społecznej jako źródło wiedzy psychologicznej* (s. 55–72). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Koftera, M., Sędek, G. (1999). Stereotyp duszy grupowej a postawy wobec obcych: wyniki badań sondażowych. W: B. Wojciszke, M. Jarymowicz (red.), *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych* (s. 173–208). Warszawa–Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Korzeniowski, K. (2002). Autorytaryzm i jego psychopolityczne konsekwencje. W: K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej* (s. 59–81). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Korzeniowski, K. (2009). O dwóch psychologicznych przesłankach myślenia spiskowego: Alienacja i autorytaryzm. *Psychologia Społeczna, 3*, 144–154.

- Korzeniowski, K. (2010). *Polska paranoja polityczna. Źródła, mechanizmy i konsekwencje spiskowego myślenia o polityce*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kramer, R. M. (1998). Paranoid cognition in social systems: Thinking and acting in the shadow of doubt. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 251–275.
- Leman, P. (2007). The born conspiracy. *New Scientist*, 195, 35–37.
- Mavor, K. I., Louis, W. R., Laythe, B. (2011). Religion, prejudice and authoritarianism: Is RWA a boon or bane to the psychology of religion? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 50, 22–43.
- Mavor, K. I., Louis, W. R., Sibley, C. G. (2010). A bias-corrected exploratory and confirmatory factor analysis of right-wing authoritarianism: Support for a three-factor structure. *Personality and Individual Differences*, 48, 28–33.
- McCauley, C., Jacques, S. (1997). The popularity of conspiracy theories of presidential assassination: A Bayesian analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 637–644.
- McFarland, S. G., Ageyev, V. S., Abalagina-Paap, M. A. (1992). Authoritarianism in the former Soviet Union. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 1004–1010.
- McHoskey, J. W. (1995). Case closed? On the John F. Kennedy assassination: Biased assimilation of evidence and attitude polarization. *Basic and Applied Social Psychology*, 17, 395–409.
- Newheiser, A. K., Farias, M., Tausch, N. (2011). The functional nature of conspiracy beliefs: Examining the underpinnings of belief in the Da Vinci Code conspiracy. *Personality and Individual Differences*, 51, 1007–1011.
- Perry, R., Sibley, C. G. (2012). Big-Five personality prospectively predicts social dominance orientation and right-wing authoritarianism. *Personality and Individual Differences*, 52, 3–8.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., Malle, B. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741–763.
- Preacher, K. J., Curran, P. J., Bauer, D. J. (2006). Computational tools for probing interaction effects in multiple linear regression, multilevel modeling, and latent curve analysis. *Journal of Educational & Behavioral Statistics*, 31, 437–448.
- Sibley, C. G., Robertson, A., Wilson, M. S. (2006). Social dominance orientation and right-wing authoritarianism: Additive and interactive effects. *Political Psychology*, 27, 755–768.
- Sidanius, J., Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Sidanius, J., Pratto, F., van Laar, C., Levin, S. (2004). Social dominance theory: Its agenda and method. *Political Psychology*, 25, 845–880.
- Smith, A. G., Winter, D. G. (2002). Right-wing authoritarianism, party identification and attitudes toward feminism in student evaluation of the Clinton-Lewinsky story. *Political Psychology*, 23, 355–383.
- Stemple, C., Hargrove, T., Stemple, G. H. (2007). Media use, social structure, and belief in 9/11 conspiracy theories. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 84, 353–372.
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24, 749–761.
- Van Hiel, A., Duriez, B., Kossowska, M. (2006). The presence of left-wing authoritarianism in Western Europe and its relationship with conservative ideology. *Political Psychology*, 27, 769–793.
- Wood, M. J., Douglas, K. M., Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*. Advance online publication, doi: 10.1177/1948550611434786 <http://spps.sagepub.com>.
- Zawadzki, J. (2009). Świńska grypa! Wszyscy zginiemy. *Gazeta.pl*. Z http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,6583899,Swinska_grypa__Wszyscy_zginiemy.html (dostęp 8.03.2010).

PRZYPISY

1. Obecnie w literaturze pojawiają się głosy za traktowaniem orientacji na dominację społeczną oraz autorytaryzmu jako pewnych ideologii, a nie zmiennych osobowościowych (np. Perry i Sibley, 2012). Argumentów dostarczyły badania podłużne (Perry i Sibley, 2012), w których sprawdzano dwukierunkowy wpływ cech osobowości, składających się na Wielką Piątkę, na prawicowy autorytaryzm i orientację na dominację społeczną. Wykazano, że wpływ ten ma charakter jednokierunkowy, to znaczy, że autorytaryzm i orientacja na dominację społeczną są pochodną cech osobowościowych, ale na osobowość nie wpływają.

Predicting conspiracy beliefs: The role of right-wing authoritarianism and social dominance orientation

Monika Grzesiak-Feldman

Faculty of Psychology, University of Warsaw

Abstract

The aim of the present study was to examine a possible relationship between right-wing authoritarianism (RWA), social dominance orientation (SDO) and various forms of conspiracy thinking (conspiracy stereotyping and conspiracy beliefs about events). Prejudices measured as social distance were also included in the study. Regression analysis revealed that RWA explained almost all variables, whereas SDO explained variables connected with social groups: conspiracy stereotypes and prejudices. The association between RWA and conspiracy stereotyping was dependent on SDO, it was stronger among high-SDO individuals. Findings from the study showed that authoritarian aggression was a significant predictor of all variables. Authoritarian submission was a significant predictor of prejudices and conspiracy beliefs about events. Conventionalism was a significant predictor of conspiracy stereotyping. The obtained results were discussed in the context of conspiracy thinking and in the context of recent studies on authoritarianism.

Key words: right-wing authoritarianism, social dominance orientation, conspiracy stereotyping, conspiracy beliefs, prejudices

Złożono do druku: 27.01.2012

Złożono poprawiony tekst: 15.03.2012

Zaakceptowano do druku: 19.03.2012